

CATEGORIILE DE INDIVIDUALISM ȘI HOLISM METODOLOGIC ÎN FILOSOFIA SOCIALĂ

IOAN BIRIȘ

În strânsă legătură cu alte abordări din filosofia științelor sociale, așa cum sunt cuplurile categoriale idiografic-nomotetic ori explicație-înțelegere, raportul individualism-holism metodologic încearcă să stabilească structura și configurația „unităților de bază” din cercetarea socială*. După cum subliniază Raymond Boudon¹, noțiunea de „individualism metodologic” este propulsată îndeosebi de către Max Weber, autor care, în încercarea sa de a conferi sociologiei același statut ca și economiei, susține că sociologia, asemenea economiei, trebuie să fie ghidată în manieră strict „individualistă” din punct de vedere metodologic². Acest punct de vedere nu este ceva întâmplător în concepția sociologului german, dimpotrivă, e vorba de o constantă metodologică. Convins fiind că sociologia se află adesea în impas din cauza unor concepte și metodologii colective, Max Weber susține sistematic că diferitele acțiuni sociale există pentru noi numai în calitate de comportamente constante ale uneia sau mai multor persoane unice, individuale, în condițiile în care prin comportamente constante avem în vedere comportamentele adecvate, respectiv comportamente ghidate de orientare înțeleasă cu un anumit scop, cu un anumit rost („Handeln im Sinn sinnhaft verständlicher Orientierung des eignen Verhaltens gibt es für uns stets nur als Verhalten von einer oder mehreren einzelnen Personen”³).

Așadar, în conformitate cu abordarea individualist-metodologică, ideea de bază este aceea că ultimele componente ale realității sociale sunt indivizii care acționează mai mult sau mai puțin în funcție de modalitatea în care ei înțeleg dispozițiile și situațiile în care se află la un moment dat. În consecință, orice situație socială complexă, orice instituție, orice eveniment social nu pot fi decât rezultatul acțiunii indivizilor, al dispozițiilor, situațiilor, credințelor și resurselor fizice și de

---

*Cu mici modificări, textul de față este preluat din Ioan Biriș, *Filosofia și logica științelor sociale*, Editura Academiei Române, București, 2014, pp. 45–61.

¹ Raymond Boudon, *Le Juste et Le Vrai*, Fayard, Paris, 1995, p. 253.

² Raymond Boudon, în *Le Juste et Le Vrai*, redă următorul text dintr-o scrisoare a lui Weber către Robert Liefman (9 martie 1920): „auch Soziologie kann nur durch Ausgehen vom Handeln des oder der, weniger oder vieler Einzelnen, strikt «individualistisch» in der Methode also – betrieben werden”. Acest text este preluat apoi de către Mommsen, de către Schumpeter, apoi de Popper, Hayek și mulți alții.

³ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, fünfte, revidierte Auflage, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1985, p. 6.

mediu ale acestora⁴. Desigur, observă Raymond Boudon, un apărător constant, și el, al metodologiei individualiste, din cele spuse până aici nu trebuie să se înțeleagă faptul că indivizii umani s-ar afla într-un soi de „vid social” și că societatea poate fi redusă la un „agregat de indivizi”. După opinia teoreticianului francez, individualismul metodologic se mulțumește să afirme: 1) că orice fenomen social este rezultatul acțiunilor individuale, iar analiza sociologică ar consta în *înțelegerea* acestor acțiuni; 2) că din moment ce *înțelegerea* este esențială, rezultă că validitatea unei teorii sociologice nu este superioară în raport cu propozițiile „psihologice” pe care teoria le conține⁵. Sociologul francez recunoaște însă că cel de-al doilea punct este destul de delicat pentru metodologia individualistă, deoarece introducerea în explicație a unor motive psihologice conjuncturale nu are darul de a conferi teoriei validitatea așteptată.

În plus, dacă fenomenele sociale nu pot fi altceva decât rezultatul interacțiunii dintre indivizi, se pune problema înțelegerii acestor interacțiuni. Dar pentru a ști ce sunt relațiile dintre indivizi – atrage atenția Roderick M. Chisholm – ar trebui să înțelegem *direcția* acestor relații⁶. Relațiile între indivizi nu sunt doar diadice, ci adesea n-adice, punându-se problema dacă noțiunea de relație nu implică un regres vicious infinit, în sensul că fiecare pas în stabilirea relațiilor și a direcției acestora presupune, pentru a începe, un pas preliminar, și așa mai departe la nesfârșit⁷.

Slăbiciunile individualismului metodologic sunt reliefate și de către John Watkins în studiul deja amintit, acest autor considerând că metodologia individualistă, dincolo de meritele ei, nu poate funcționa cel puțin în următoarele două situații: a) în situațiile de probabilitate, unde întâlnim iregularități accidentale și nepredictibile; cum să explicăm prin interacțiuni individuale, de exemplu, faptul că dintre 1000 de persoane, aproximativ 500 preferă un partid, iar alte 500 preferă partidul opus? Cum să explicăm o distribuție statistică aproximativ egală numai prin interacțiunile indivizilor? b) în situațiile conexiunilor sociale dintre comportamentele de control inteligent, rațional din partea indivizilor și comportamentele „corporale”, automate, cazuri în care comportamentul individual pare să aibă în spate un comportament colectiv.

Observațiile formulate de către Watkins sunt cât se poate de sugestive. Ce ne spun ele? Ele ne atrag atenția că în realitatea socială întâlnim frecvent situații „agregate”, situații de „întreg”, așa cum sunt distribuțiile cu caracter statistic, comportamentele conexe etc. Adică, altfel spus, în viața socială întâlnim în

---

⁴ John Watkins, *Methodological Individualism and Social Tendencies*, în vol. Richard Boyd, Philip Gasper, and J. D. Trout (eds.), *The Philosophy of Science*, The MIT Press, Third printing, 1992, p. 734.

⁵ Raymond Boudon, *op. cit.*, p. 254.

⁶ Roderick M. Chisholm, *A Realistic Theory of Categories*, Cambridge University Press, 1996, p. 52.

⁷ *Ibidem*, p. 53.

permenență doi „poli”, un pol al acțiunilor individuale (cazuri în care trăirile, sentimentele, gândurile ori acțiunile indivizilor pot să nu aibă nicio legătură cu societatea în care aceștia trăiesc) și un pol al realităților colective, structurale. Dinspre acest pol al „întregilor” sociali se impune metodologia holistă, complementară celei individualiste. Iată de ce – subliniază Ronald G. Jones – problema metodologică a holismului trebuie văzută din perspectiva definiției întregilor⁸. Respectiv, s-ar putea spune că perspectiva holistică se regăsește între extremele unității și fragmentării, deoarece, argumentează Jones, o problemă esențială și mereu prezentă în explicația științifică este aceea a înțelegerii *cum* se ajunge ca mai multe părți, elemente, itemi, lucruri, evenimente ori clase luate generic etc., să fie relaționate una cu alta/unul cu altul și cu întregul, astfel încât să constituie o *unitate*. Unei astfel de probleme încearcă să-i răspundă holismul și teoria generală a sistemelor⁹.

În rezumat, problema dacă temeiurile situațiilor sociale se regăsesc în acțiunile individuale sau în structurile sociale este aceea care conduce la dihotomia individualism – holism¹⁰. Această dihotomie este asimilată adesea aceleia dintre „colectivism – subiectivism” sau „colectivism – individualism”. Trebuie să diferențiem însă între planurile ontologic, metodologic ori epistemologic ale acestei dualități. „Controversa finală – consideră Martin Hollis – este fără îndoială una ontologică, cu un individualism ontologic care susține că nu există decât ființe și lucruri particulare, împotriva unui holism ontologic care insistă pe existența reală a structurilor. Dar ar fi o greșeală să intrăm în această dispută fără a sta mult pe gânduri, în parte pentru că acest contrast este prea brut, în parte deoarece tezele ontologice sunt pur și simplu dogmatice dacă nu sunt legate de niște teze epistemologice”¹¹. Exemplificând, Hollis amintește la un moment dat discuțiile ample din perioada postbelică, din momentul în care ideea de „sistem internațional” din domeniul relațiilor internaționale devine una „la modă”. S-a ajuns rapid la întrebări de genul „oul sau găina”, cine joacă rolul determinant în relațiile internaționale, „sistemul” sau „unitățile”, adică statele componente?

Un răspuns acceptabil la o astfel de întrebare poate fi obținut mai degrabă printr-o „mutare laterală”, cum a făcut și David Singer, propunând analogia cu proiecțiile geografice, caz în care Pământul arată într-un fel în proiecția *Mercator* și într-un alt fel în proiecția *Polar Gnomonic*. Deși putem fi tentați să preferăm o proiecție celeilalte, „ambele sunt proiecții bidimensionale ale aceluiași solid

---

⁸ Ronald G. Jones, *On Holistic Methodology*, în vol. *Actes du XIVème Congrès International de Philosophie*, Vienne, du 2 au 9 Septembre 1968, Herder, Vienne, 1968, p. 393.

⁹ Pentru o tratare extinsă a acestei problematici se poate consulta Ioan Biriș, *Totalitate, sistem, holon*, ediția a doua, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2007.

¹⁰ Karl Acham, *Philosophie der Sozialwissenschaften*, Verlag Karl Alber, Freiburg/München, 1983, p. 65.

¹¹ Martin Hollis, *Introducere în filosofia științelor sociale* (traducere din limba engleză de Carmen Dumitrescu, Dragan Stoianovici), Editura Trei, București, 2001, p. 104.

tridimensional”. Adică „ambele sunt într-un sens corecte și în alt sens incorecte. În mod asemănător, nu-i de mirare că explicațiile lumii internaționale sunt nesatisfăcătoare dacă sunt oferite doar dintr-o perspectivă de sistem sau doar dintr-una a unităților”¹². Lucrurile nu sunt deloc simple, deoarece și în domeniul relațiilor internaționale, precum în numeroase alte cazuri, polii dihotomiei sunt termeni relativi, așa încât nu se poate vorbi de o opoziție simplă holism – individualism ori de o contrapunere unică. În legătura cu termenul de „sistem”, el este aplicat de către unii autori deopotrivă și statelor-națiuni, vorbindu-se de „sisteme naționale”, caz în care termenul holism de „sistem” este echivalat cu termenul individual de „stat național”. La rândul său, termenul individual nu este întotdeauna clar: ce desemnează el, un individ? o unitate? Există autori economiști care consideră firmele drept indivizi, iar alții le consideră organizații¹³.

Exemplul dat mai înainte este foarte sugestiv pentru ansamblul științelor sociale. Pentru că în aceste științe predomină tipul de concepte colective, adică acele concepte în care predicția nu este valabilă decât la nivelul întregului, nu pentru fiecare component în parte¹⁴. Concepte precum cele de „societate”, „stat”, „clasă”, „revoluție”, „capitalism”, „structură socială”, „electorat”, „popor”, „națiune”, „partid”, „biserica” etc. sunt *concepte colective*, respectiv termeni față de care ne putem întreba¹⁵ imediat ce anume le corespunde acestora în realitate? În spatele acestei întrebări putem regăsi ușor vechea problemă a universalizării¹⁶. Este vechea problemă a raportului dintre conceptele universale și realitate. Exemplul plastic al acestei probleme îl regăsim mereu în medicină: există boală sau doar bolnavi? La fel ne putem întreba și în domeniul socialului: există societate sau doar indivizi? Există stat sau numai cetățeni? Există biserică sau doar credincioși? Există partid sau numai membri? Și așa mai departe, cazurile se pot înmulți copleșitor.

Unul dintre apărătorii zeloși ai individualismului, care cere expres eliminarea conceptelor colective din știință – este vorba de Karl Popper –, se vede nevoit, totuși, să accepte că n-are niciun rost să negăm realitatea universalelor, pentru că

¹² *Ibidem*, p. 104.

¹³ *Ibidem*, p. 105.

¹⁴ Am tratat despre acest tip de concepte pe larg în Ioan Biriș, *Conceptele științei*, ediția citată, îndeosebi cap. V.

¹⁵ Încă în 1930, în lucrarea sa *Revolta maselor*, José Ortega y Gasset scria: „... unul dintre cele mai mari necazuri ale acestor vremuri este că oamenii din Occident, confrunțați cu teribilele conflicte publice ale prezentului, s-au văzut înarmați cu un arsenal învechit și greoi de noțiuni despre ceea ce înseamnă societate, colectivitate, individ, obiceiuri, lege, justiție, revoluție etc. O mare parte din confuzia generală provine din disproporția dintre perfecțiunea ideilor noastre despre fenomenele fizice și scandaloasa întârziere a «științelor morale». Ministrul, profesorul, fizicianul ilustru și romancierul obișnuiesc să aibă, în general, despre toate aceste lucruri, idei demne de un frizer de mahală” (José Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, traducere în limba română de Coman Lupu, Editura Humanitas, București, 1994, p. 11.

¹⁶ Dario Antiseri, *Trattato di metodologia delle scienze sociali*, UTET Libreria, Torino, 1996, p. 440.

„orice descriere utilizează termeni universali”¹⁷. Dacă în studiul său din 1945, *Două tipuri de definiții*, Popper susținea că atâta vreme cât se rămâne la modalitatea aristotelică de definire a termenilor, adică la definirea prin „esențe” (de exemplu, „umanitatea” ca esență pentru termenul „om”), „orice disciplină rămâne prinsă într-o stare de verbalism vid și de scolasticism steril” (motiv pentru care „mare parte din științele noastre sociale aparține Evului Mediu”)¹⁸, în schimb, din 1956, în studiul *Trei concepții despre cunoașterea umană*, poziția lui Popper devine mai nuanțată în legătură cu problema discutată, subliniind că nu mai crede că „un limbaj lipsit de termeni universali ar putea funcționa vreodată”, pentru că „toți termenii sunt teoretici într-o anumită măsură”. Cu condiția de a recunoaște însă că „toate universalele sunt dispoziționale”¹⁹. Respectiv, să avem mereu în vedere că ceea ce este universal reprezintă ceva în anumite condiții. De exemplu, dacă ceva arată „roșu” în anumite condiții, aceasta înseamnă că expresia „a arăta roșu” este dispozițională, că ea nu face decât să descrie „dispoziția unui lucru de a-i face pe privitori să fie de acord că lucrul respectiv este roșu”.

După opinia lui Popper, știința modernă a reușit să progreseze tocmai pentru că a renunțat la modalitatea esențialistă, de sorginte aristotelică, de definire științifică, și a adoptat modalitatea nominalistă a definițiilor, modalitate care nu urmărește să răspundă la întrebări de genul „ce este x?” (pentru că astfel de întrebări ne conduc către soluții esențialiste), ci stabilește doar „etichete” sau simboluri ca răspuns la întrebarea *cum* este un lucru sau *cum* putem numi un lucru. De exemplu, definiția „Un cățelandru este un câine tânăr”, nu răspunde la întrebarea „ce este un cățelandru?”, ci mai degrabă la întrebarea „cum vom numi un câine tânăr?”

Încercările de a anula un pol al dualității individualism – holism se pare că nu reușesc. Acesta este și cazul lui Popper: atunci când propune soluția universalelor dispoziționale și acceptă că „dispoziționalitatea” cunoaște diferite grade, în demersul dorit individualist se insinuează și dimensiunea holistă. La vremea sa, de exemplu, Durkheim și-a propus și a reușit să arate că, în fenomenul *sinuciderii*, contrar opiniei că un astfel de fenomen este strict individual, avem de-a face în realitate cu un fenomen social, cu anumite legități impersonale care subdetermină sau supradetermină deciziile individuale, impunând astfel o perspectivă holistă.

O variantă mai modernă a holismului în științele sociale este structuralismul²⁰. Începând prin a sublinia că limbajul este un sistem de semne, că semnificația și organizarea acestor semne nu se datorează intențiilor vorbitorilor

---

¹⁷ Karl R. Popper, *Conjecturi și infirmări* (traducere din limba engleză de Constantin Stoianovici, Florin Lobonț), Editura Trei, București, 2001, p. 156.

¹⁸ Karl R. Popper, *Filosofie socială și filosofia științei*, antologie editată de David Miller, Editura Trei, București, p. 90.

¹⁹ Karl R. Popper, *Conjecturi și infirmări*, p. 156.

²⁰ Brian Fay, *Contemporary Philosophy of Social Science*, Blackwell Publishers, Oxford/Massachusetts, 1998, p. 51.

individuali, deoarece sunt rezultatul relațiilor, structurilor dintre semne și dintre semne și sistem, structuralismul susține în final că nu subiecții individuali creează sistemul de semnificații în care ei trăiesc, ci mai degrabă sunt creați de acest sistem înăuntrul căruia trăiesc. De aceea, pentru a înțelege comportamentul individual, oamenii de știință din domeniul disciplinelor sociale trebuie să studieze și să înțeleagă mai întâi logica internă a organizării sistemului social ca întreg.

După opinia lui Brian Fay²¹, holismul s-a dovedit atrăgător pentru științele sociale cel puțin pentru două motive corelate: a) în primul rând, la modul general știința nu se concentrează pe individuali, ci pe clase de entități, fiind interesată mai ales de similarități. De exemplu, biologii nu vorbesc despre castorii particulari, ci despre castori în general, deci despre clasa sau specia castorilor; economiștii nu sunt interesați de comportamentul particular al unor vânzători sau cumpărători, ci de grupurile, de clasele agregate ale acestora; politologii nu urmăresc comportamentul particular al votanților, al legiuitorilor sau al birocraților, ci grupurile, clasele acestor categorii; antropologii nu se interesează de comportamentul individual al unui membru al tribului din care acesta face parte, ci de ceea ce este tipic pentru trib, cazurile individuale fiind ignorate; b) știința nu dorește atât să descrie ceea ce studiază, cât mai ales să explice, să descopere forțele cauzale; în acest sens, științele sociale invocă de regulă drept forțe cauzale diferite fenomene sociale, nu acțiuni individuale, identitățile individuale urmând a fi privite în termeni holistici ca funcții ale grupurilor (claselor) care au un anumit tip de cultură sau ale societății ca întreg. Iar dacă ținem seamă de registrul cultural al fenomenelor sociale, nu vom putea neglija nici faptul că există și un holism simbolic²², deoarece simbolurile culturale (din care cele științifice formează doar o parte) formează sisteme, semnificația individuală a simbolurilor fiind dată tocmai de contextul sistemic.

În abordarea socialului, a lumii culturale, se pare că în plan ontologic nu putem face atunci abstracție de o serie de elemente, precum: preformarea gândirii umane, construcția socială a eu-urilor, ontologia persoanelor și lucrurilor, emergența culturii umane, istoricitatea existenței umane, simbioza dintre societal și psihologic, natura de tip „praxis” a gândirii, diviziunea socială a muncii, realitatea trăsăturilor intensionale ale vieții intenționale, complexitatea încarnată a aptitudinilor umane, absența sistemului „fizicist” din lumea umanului, eficacitatea cauzală a acțiunii umane și ubicuitatea interpretării consensuale. Iar în plan metodologic nu se pot ocoli următoarele aspecte: natura istoriei, semnificația intenționalității, obiectivitatea auto-descripțiilor, inteligibilitatea mutuală a societăților diferite, condițiile cunoașterii și relația dintre științele naturii și științele socio-umane²³. Apoi, atrage atenția Joseph Margolis, dacă avem în vedere amprenta culturală a socialului, constituirea și funcționalitatea fenomenelor

²¹ *Ibidem*, p. 52.

²² Roger Pouivet, *Esthétique et logique*, Mardaga, Liège, p.65.

²³ Joseph Margolis, *The Persistence of Reality. Texts without Referents (Reconciling Science and Narrative)*, Basil Blackwell, Oxford (UK)/New York (USA), 1989, p. XIX.

culturale – mai ales așa cum sunt prezentate în analizele lui Charles Taylor – , respectiv statutul de „realitate” al acestor fenomene, emergența în sens tare (de discontinuitate conceptuală), eficacitatea cauzală, nefuncționalitatea analizei în termenii dualismului de tip cartezian și aptitudinile intrinseci persoanelor sau eu-rilor, atunci perspectiva holistă poate semnifica și include nuanțe multiple, precum cele pragmatiste, teza indeterminării (Quine), teza preformativă asociată fenomenologiei, tezele artefactualității, ale emergenței, ale hermeneuticii, ale codării informaționale și ale ordinii implicate (precum la David Bohm), tezele structuraliste, funcționaliste și holografice, tezele intenționalității și contextului, ale spiritului (*Geist-problematik*) și cele colectiviste etc.²⁴

E drept, credința în holismul social poate fi privită și ca un produs al tradiției romantice, tradiție asociată unor autori ca Vico, Rousseau și Herder, dar mai ales lui Hegel. În această tradiție se respinge ideea că se poate ajunge la o comprehensiune individualistă a lumii, susținându-se că nu trebuie subestimate conexiunile sociale în care sunt prinși indivizii²⁵. Ceea ce se sugerează aici este faptul că umanitatea individului poate fi realizată doar în comunitate cu alții. Pornind de la această teză, Philip Pettit construiește o apărare a holismului în șapte etape: 1) activitatea gândirii umane este intențională și utilizează semne pentru reprezentarea diferitelor lucruri; 2) semnele prin care ființele umane își reprezintă lucrurile implică faptul că aceste ființe au capacitatea de a identifica proprietățile lucrurilor pe care semnele le desemnează (de exemplu, ceva este roșu, este greu, are formă regulată etc.); 3) capacitatea de a gândi presupune că există un criteriu failibil după care se poate stabili dacă o proprietate este prezentă sau nu într-un anumit caz dat; 4) aici apare următoarea întrebare: cum poate o ființă umană dotată cu gândire să identifice o proprietate care nu este definită prin alte proprietăți? Ar putea fi gândită această proprietate drept ceva obiectiv? Dispunem noi de dispoziții predicative care pot îndeplini rolul de criterii?; 5) dacă răspundem afirmativ la întrebările din etapa a patra, rezultă că nu avem un argument de principiu pentru a respinge posibilitatea abstractă a unui gânditor solitar; 6) în fapt, nu există ființe umane solitare în acest sens. Când gândesc, indivizii umani utilizează dispoziții predicative împărtășite social drept criterii de identificare. Indivizii împărtășesc în general dispozițiile de a utiliza cuvintele în conformitate cu folosirea lor în procesul de comunicare publică; 7) în concluzie, holismul este o proprietate profundă a ființelor umane, nu o proprietate superficială și modificabilă. Persoanele individuale au, firește, capacitatea de a gândi (dar aici e vorba de un fapt contingent), însă aceasta se întâmplă numai în măsura în care ele împărtășesc dispoziții pentru semnificație și utilizare de cuvinte împreună cu alții.

---

²⁴ *Ibidem*, pp. 154–157.

²⁵ Philip Pettit, *Défence et définition du holisme social*, în vol. Pierre Livet et Ruwen Ogien (dir.), *L'enquête ontologique. Du mode d'existence des objets sociaux*, Éditions de L'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 2000, p. 43.

Ce ne sugerează astfel de observații? Învățătura principală pe care ar trebui s-o desprindem este aceea că distincția individualism – holism nu presupune neapărat o imagine liniară cu doi poli care se exclud. Mai degrabă reprezentarea ar trebui să urmeze o mișcare în cerc, întrucât individualismul implică uneori holismul, iar holismul trimite adesea la individualism. Aceasta rezultă chiar din cerințele interne ale cercetării sociale, deoarece acest tip de cercetare trebuie să fie *empiric* (ceea ce presupune că cercetarea este conformă cu experiența), să fie *sistematic* (adică experiența realității sociale urmează anumite reguli), în condițiile în care *faptele sociale* aparțin registrului perceptibilității empirice²⁶. Așa după cum subliniază Peter Atteslander, „inteligibile sunt întotdeauna numai detaliile, părțile, dar detaliile individuale ajung să fie utile doar când sunt tratate sistematic și sunt orientate teoretic” (*Faßbar sind immer nur Ausschnitte, und die Ausschnitte werden erst sinnvoll, wenn sie systematisch und theorieorientiert erhoben werden*)²⁷. Din acest motiv, corelațiile esențiale în câmpul cercetării ar trebui să se concentreze pe următoarele trei întrebări: 1) *ce* trebuie să cercetăm, să știm?; 2) *de ce* trebuie să cuprindem, să înțelegem, să știm despre acel ceva?; 3) *cum* trebuie să pricepem, să știm? Dacă prima întrebare se referă la detaliile, la individualii sociali care ne interesează, a doua se raportează la apariția și la valorificarea lor, iar cea de-a treia vizează modalitățile de utilizare a datelor sociale.

Altfel spus, dacă pornim, în cadrul cercetărilor sociale, de la indivizi ori de la acțiuni individuale, logica întrebărilor amintite este aceea care ne conduce către nivelul sistematic și teoretic, adică spre un registru al perspectivelor holiste. Sau invers, când pornim de la supoziții teoretice, holiste, de la structuri sociale, adesea suntem nevoiți să căutăm aspectele individuale corespunzătoare, așa încât aspectele metodologice individualiste și holiste nu se află în relație de excludere, ci de complementaritate.

Să ne oprim asupra unui exemplu concret. Raymond Boudon, despre care am mai pomenit până aici, un apărător convins al individualismului metodologic, consideră că sociologia, la fel ca istoria, trebuie să analizeze „singularul”, urmând a fi respectate următoarele postulate: a) atomul logic al analizei sociale trebuie să fie agentul social individual; b) raționalitatea agenților este complexă; c) agenții sociali individuali sunt cuprinși în sisteme de interacțiune, sisteme a căror structură fixează anumite constrângeri pentru agenți²⁸. Un astfel de exemplu de fapt singular, care se constituie ca punct de plecare într-o cercetare, este întrebarea: de ce nu există socialism în Statele Unite ale Americii? Această întrebare este chiar titlul faimoasei lucrări a lui Werner Sombart, *Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Sozialismus?* (1906). Boudon este de acord că e dificil de dat un răspuns unic la o astfel de întrebare, unde ar fi vorba de o inducție de la singular la

²⁶ Peter Atteslander, *Methoden der empirischen Sozialforschung*, Walter de Gruyter, Berlin/NewYork, 2000, pp. 3–4

²⁷ *Ibidem*, pp. 4–5.

²⁸ Raymond Boudon, *La Logique du Social*, Hachette, Paris, 1979, p. 37.

singular. Dar este interesant de remarcat, atrage atenția sociologul francez, că Sombart nu urmează firul acestui tip de inducție, ci procedează prin construcția unui tip de model simplificat al interacțiunilor care sunt specifice societății americane (primul pas), pentru ca apoi să deducă din proprietățile sistemice anumite concluzii despre comportamentul indivizilor ce îl compun (pasul al doilea).

Dacă rezumăm (după Raymond Boudon) ideile din lucrarea lui Sombart, atunci se poate alcătui următorul tablou: a) societatea americană este un sistem stratificat, un sistem cu poziții sociale inegal valorizate; b) în orice sistem stratificat, indivizii consideră ascensiunea socială ca un bun dezirabil; c) ascensiunea socială presupune investiții mai mult sau mai puțin costisitoare din partea indivizilor, investiții al căror randament este mai mult sau mai puțin aleatoriu; d) atunci când individul estimează că costurile ascensiunii sociale sunt inferioare avantajelor, el va alege o strategie de ascensiune socială individuală; e) în cazurile în care costurile și riscurile pentru ascensiunea socială depășesc un anumit prag (putând fi mai mari decât avantajele), strategia de ascensiune socială individuală încetează să mai fie atrăgătoare; f) dacă situația este precum în cazul e), atunci individul poate fi sedus de o strategie de ascensiune colectivă (de clasă sau de grupul social căruia îi aparține); g) strategia de ascensiune colectivă comportă costuri și riscuri; h) în societățile în care distincțiile dintre clase sau grupuri sunt foarte puternic marcate (simbolic, lingvistic sau chiar vestimentar etc.), costurile ascensiunii individuale sunt mai ridicate (sau cel puțin așa sunt percepute); i) în societățile cu distincții puternic marcate între clase și grupuri, ascensiunea colectivă apare în medie mai atrăgătoare; j) doctrinele socialiste legitimează strategia colectivă de ascensiune socială; k) pentru ca strategiile de ascensiune colectivă să pară mai atrăgătoare decât cele individuale, într-o societate trebuie să fie îndeplinite două condiții: pe de o parte, strategiile individuale trebuie să fie percepute în medie și de către un număr important de indivizi mult mai costisitoare decât cele individuale; pe de altă parte, strategiile colective de promovare a unor clase „defavorizate” să fie mai atrăgătoare decât strategiile colective concurente (de promovare a unor grupuri etnice, de exemplu); l) societatea americană, spre deosebire de unele societăți europene, produce, prin unele caracteristici ale sale, preferințe mai mari pentru strategiile individuale (de exemplu, barierele dintre clase sunt mai puțin vizibile; există, apoi, o credință generală în posibilitățile de mobilitate); m) caracterul foarte descentralizat al sistemului politic și economic american face ca strategiile colective să nu pătrundă la nivel național, ci cel mult la nivel local; n) în concluzie, doctrinele socialiste nu au aceeași audiență în Statele Unite ale Americii precum în Europa.

Este vorba aici de un demers strict individualist sub aspect metodologic? Greu de susținut așa ceva, pentru că deși se pleacă de la un fapt singular, cum îi place lui Boudon să creadă, pașii următori fac loc și structurilor sociale, demersul trecând aproape pe neașteptate într-un registru holistic. În analiza lui Sombart, rezumată mai sus, chiar primul punct vorbește de o structură de stratificare socială

(adică de o instanță holistă); apoi, punctele h), i), l) și m) exprimă, la rândul lor, situații de structuri sociale și de influență din partea acestor structuri asupra comportamentelor individuale, ceea ce dovedește că pașii de analiză individualistă sunt completați cu pași de analiză holistă.

Iată de ce credem că interpretarea dată de către Martin Hollis acestei problematice a raportului individualism – holism este mai adecvată. Acest autor consideră că putem înțelege mai bine lucrurile dacă ținem seamă de faptul că soluția individualistă exprimă o strategie de explicare „de jos în sus”, iar perspectiva holistă reprezintă o cale inversă, o strategie de explicare „de sus în jos”, cele două strategii completându-se în fiecare demers de cercetare științifică, precum se poate observa în tabelul următor:

Strategii de explicare	De jos în sus	De sus în jos
Variabile		
Structuri	↑	↓
Indivizi		

Problemele structurii și acțiunii sociale din partea indivizilor sunt adesea atât de complexe încât previziunile sunt aproape imposibile, ceea ce potențează, desigur, decalajul dintre științele naturii și științele sociale. Martin Hollis povestește cu un anumit umor, încă de la începutul lucrării sale, despre situația de perplexitate în care s-au aflat specialiștii din științele sociale, la fel ca amatorii, atunci când, în anii '80 din secolul douăzeci, guvernele țărilor din Europa Centrală și de Est cădeau unele după altele, culminând cu destrămarea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste²⁹. Una din certitudinile care domina din 1945 până atunci era aceea că America și Uniunea Sovietică vor dăinui împreună, că sistemul capitalist și cel comunist vor conviețui nedeterminat, că cele două mari super-puteri reprezintă polii stabili „ai unei ordini internaționale permanent bi-polare”. Dar brusc, unul dintre poli (cel al URSS) se năruie! În buimăceala creată, un artist cu talent răspândește prin Moscova o caricatură ce îi înfățișează pe Marx, Engels și Lenin în haine ponosite, stând pe o bordură, cu șepcile întinse, pentru a cerși câteva copeici. Însă Marx îi încurajează pe ceilalți doi: „dar teoria rămâne adevărată!”.

Epistemologic vorbind, Marx poate avea dreptate: atâta vreme cât o teorie nu a fost niciodată testată (căci revoluția rusă și socialismul sovietic n-au respectat teoria lui Marx), „adevărul ei rămâne neștirbit”. Din perspectiva discuțiilor noastre despre individualism metodologic și holism metodologic întrebarea rămâne, totuși: căderea acestor regimuri este doar opera acțiunilor individuale sau este și a unor

²⁹ Martin Hollis, *Introducere în filosofia științelor sociale*, p. 9.

structuri? Perplexitatea specialiștilor din științele sociale o regăsim și la începutul anului 2011 în fața evenimentelor ce se derulează rapid în lumea arabă, din Orientul Mijlociu până în întreg Nordul Africii, din Egipt până în Libia și în celelate țări învecinate. În astfel de cazuri, specialiștii din științele sociale nu stau nici mai bine, nici mai rău decât specialiștii din științele Pământului, decât seismologii care nu reușesc încă, nici ei, să prezică marile catastrofe naturale. Se cuvine, așadar, să reluăm concluzia lui Hollis: „problemele structurii și acțiunii au devenit mai urgente și mai incitante, înfrigurarea cuprinzându-i chiar și pe filosofi, doar că au devenit mai dificile văzând ceea ce poate face acțiunea. Dovezile survenite pe neașteptate că ordinea socială este fragilă reclamă regândirea libertății colective și a liantului vieții sociale”³⁰.

Încercând să lămurească atari probleme, Hollis aduce în centrul dezbaterii și comparațiile pilduitoare ale lui Francis Bacon despre furnici, păianjeni și albine. Furnicile sunt aidoma empiriștilor individualiști, care încearcă să colecteze noi și noi date, pe un drum de „jos în sus”; în schimb, păianjenii („holiștii”) își țes pânza din propria substanță, procedând oarecum de „sus în jos”, așa cum procedează și savanții care pun accent pe teorie și pe structuri; mai degrabă ar trebui să procedăm asemenea albinelor (individualist-holistice), adică să abordăm o „a treia cale”, o cale de mijloc, respectiv să strângem date din experiență, iar apoi să le prelucrăm, să le transformăm și „digerăm” prin puterea proprie. În acest fel se poate înțelege mai bine și celebra remarcă a lui Kant din *Critica rațiunii pure*: „conceptele fără intuiții sunt goale; intuițiile fără concepte sunt oarbe”.

Chiar în științele sociale în care accentul pus pe individualismul metodologic este mai mare (cum este cazul economiei), ocolirea pașilor holistici este aproape imposibilă, iar cea de-a „treia cale” își revendică tot mai mult recunoașterea. „Într-adevăr – notează Martin Hollis –, deși economia neo-clasică este cea mai individualistă dintre științele sociale și cea mai dornică să prezinte comportamentul social ca produs al alegerilor individuale, ea susține totodată cu fermitate realitatea forțelor de piață. Agentul rațional, cu interesele sale proprii, este supus legilor cererii și ofertei, firmele care încearcă să le desfidă sunt eliminate din afaceri, iar guvernele care li se împotrivesc sunt sortite prăbușirii”³¹. Cu alte cuvinte, individualismul metodologic nu-și poate permite să neglijeze legile și structurile sociale, dar nici holismul metodologic nu se poate lipsi de nevoia de a ști și a înțelege de unde provin interesele și acțiunile individuale. Dacă este adevărat că studiul acțiunilor individuale, fără generalizare statistică, nu ne ajută să înțelegem ansamblurile, e tot atât de adevărat că nici studiul statistic nu poate explica singur caracterul individual al acțiunilor. Rezultă atunci că abordările individualiste și cele holiste ne conduc și către problematica explicației și înțelegerii în științele sociale, așa cum se poate vedea și din următoarea schemă propusă de către Hollis:

---

³⁰ *Ibidem*, p. 10.

³¹ *Ibidem*, p. 107.

	Explicație	Înțelegere
Holism	Sisteme	„Jocuri”
Individualism	Agenți	Actori

În legătură cu această schemă trebuie făcute următoarele precizări: agenții din prima coloană (cea a explicației) sunt agenții sociali individuali, cei care inițiază și realizează diferite acțiuni, în conformitate cu perspectiva individualist-metodologică de abordare; sistemele sunt structurile sociale, de la care pornește abordarea holistă; a doua coloană (a înțelegerii, tradiție rivală în științele sociale în raport cu explicația) cuprinde actorii sociali (numiți astfel deoarece în tradiția înțelegerii, a comprehensiunii, unde demersul este interpretativ, hermeneutic, agenții sunt priviți ca „actori” care interpretează anumite roluri) și „jocurile” ca ansambluri, jocuri care se desfășoară după anumite reguli.